

Н. В. СМЕТАНІНА, Є. С. МАНАГАРОВА

Наталія Володимирівна Сметаніна, кандидат юридичних наук, асистент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Єлизавета Станіславівна Манагарова, магістрант факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

Торгівля людьми у сучасному світі є одним із найнебезпечніших порушень прав і свобод людини. Суспільна загроза торгівлі людьми, як надзвичайно небезпечного злочину, полягає в посяганні на невід'ємні права людини – право на вільний розвиток своєї особистості, право на повагу до її гідності, на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування і вільний вибір місця проживання, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, а інколи і право на життя. Торгівля людьми становить значну суспільну небезпеку для жінок, чоловіків і дітей, яких використовують з метою жебракування, сексуальної та трудової експлуатації, та залучення до інших незаконних видів діяльності, які принижують честь та гідність людини. Згідно з дослідженнями Міжнародної організації праці (МОП) в будь-який момент часу у світі в сучасному рабстві знаходиться 20,9 млн. осіб. Широка ж громадськість мало що знає про практичну діяльність державних і правоохоронних органів з приводу протидії торгівлі людьми¹.

Торгівля людьми не минула жодну країну світу. Не стала винятком і Україна. Як зазначає щорічна доповідь Державного департаменту США про торгівлю людьми від 19 червня 2013 р., «Україна є країною походження, транзиту та поступово стає країною призначення для чоловіків, жінок і дітей, яких піддають примусовій праці та сексуальній експлуатації. Українці стають жертвами торгівлі людьми в Україні, а також у Росії, Польщі, Іраку, Іспанії, Туреччині, Кіпрі, в Сейшельській республіці, Португалії, Чеській республіці, Ізраїлі, Італії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Чорногорії, Великобританії, Казахстані та Тунісі. Громадяни іноземних країн, включаючи Молдову, Узбекистан, Пакистан, Камерун та Азербайджан, піддавалися в Україні примусовій праці. Найбільш уразливими до торгівлі людьми є українці, які проживають у сільській місцевості з обмеженим доступом до працевлаштування. Вербувальники часто застосовують до них насильство, обман та боргову кабалу. Жертв торгівлі людьми з метою примусової праці експлуатували у сфері будівництва, сільського господарства, промисловості, домашньої роботи, лісозаготівлі, догляду за дітьми та жебрацтві».

Над проблемою віктимної поведінки жертв торгівлі людьми та запобігання їй працювали такі вітчизняні дослідники, як В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкін, О. В. Дручек, В. О. Іващенко, К. Б. Левченко, О. В. Лисодєд, О. В. Наден, Ю. С. Орел, Ю. В. Раковська, Р. І. Суслєв, Л. В. Чеханюк та інші.

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми визначається у статті 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» та у статті 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» як «здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, розміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином».

У 2013 р. було обліковано 131 кримінальне правопорушення, що пов'язані з торгівлею людьми або іншою незаконною угодою щодо передачі людини, у 2014 р. обліковано 118 таких правопорушень (динаміка є негативною і становить -9,9 %), у 2015 р. обліковано 110 правопорушень (динаміка є негативною і становить -6,8 %), у 2016 р. обліковано 115 правопорушень, а у 2017 р. – 340 правопорушень.

Типовий портрет жертви такого злочину як торгівля людьми створити вкрай складно. Серед виявлених жертв є люди різної статі, віку, соціального походження, статку. У той же час існують певні групи ризику, які об'єднують особливо вразливих людей, стосовно яких існує висока ймовірність того, що вони можуть стати об'єктами цього злочину. Насамперед до цієї категорії можна віднести представників соціально незахищених і неблагополучних верств населення, які знаходяться у складних життєвих обставинах: членів багатодітних родин та малозабезпечених сімей; одиноких матерів; людей з особливими потребами (як у сфері фізичного, так і психічного здоров'я); самотніх людей похилого віку; жертв насильства в сім'ї; сиріт, дітей, що позбавлені опіки та піклування, «дітей вулиці»; безробітних працездатного віку (особливо тих, хто тривалий час не може знайти собі роботу); безпритульних².

Високий ризик потрапляння до тенет торгівців людьми мають: трудові мігранти (насамперед, з неврегульованим статусом); особи, які незаконно виїжджають за кордон чи перебувають там або незаконно в'їха-

ли чи перебувають на території України; особи, які користуються послугами шлюбних агенцій, фірм з посередництва у працевлаштуванні, в т.ч. і за кордоном; особи, які займаються модельною діяльністю; особи, які працюють у сфері розваг; особи, які займаються проституцією; особи, які раніше постраждали від торгівлі людьми; алко- та наркозалежні особи³.

У плані гендерного аналізу помітною є тенденція до незначної переваги кількості постраждалих осіб чоловічої статі (52 %) у порівнянні з жінками (48 %). Чоловіки стають жертвами торгівлі людьми у віці від 14 до 44 років (87,7 %), найбільш вразливою категорією є особи у віці від 25 до 34 років (45,2 %). Більшість з них перебувають у скрутному матеріальному становищі (87,6 %)⁴. Дослідники зазначають, що чоловіків здебільшого використовують на виробництві. Жінок віком від 18 до 30 років використовують у секс-індустрії, а старших 30 років – в обслуговуванні. Серед постраждалих від торгівлі дітьми переважають дівчата (до 60 %) віком від 11 до 18 років, але помітною є тенденція збільшення кількості продажу немовлят⁵.

Торгівля людьми не є одномоментною дією, а становить собою складний і багатоетапний процес, головною метою якого є експлуатація жертви. Механізм торгівлі людьми у класичному варіанті складається із таких стадій як вербування, переміщення, передача і експлуатація. Особливості вразливої поведінки жертви існують на кожному із зазначених етапів.

Так, вербування як перший етап торгівлі людьми може здійснюватися через оголошення про працевлаштування або навчання за кордоном в ЗМІ, в соціальних мережах, туристичних, шлюбних та модельних агенціях, фірмах з працевлаштування за кордоном, через листування («наречена поштою») тощо. Особливістю такого вербування є повний або частковий обман майбутньої жертви.

Торгівля людьми, як правило, передбачає будь-яке пересування жертви. Торговці переміщують жертв з їхнього середовища і тримають у місцях, де можуть їх контролювати і утримувати в залежності. Перевезення відбувається найчастіше із супроводом. Це робиться, аби унеможливити ситуації, коли жертва може не прибути до місця призначення. Такий супровід також має на меті зменшення кола контактів жертви з оточенням. На етапі перевезення постраждалі можуть вже зазнавати обмеження свободи пересування та спілкування, грубого поводження, фізичного знування та іншої шкоди. Нерідко жертв переховують, використовуючи при цьому різноманітні засоби: укривають в спеціальних приміщеннях, змінюють персональні дані, документи, зовнішність тощо.

Експлуатація є кінцевим етапом торгівлі людьми. Відповідно до визначення, наданого примітці до статті 149 Кримінального кодексу України, вона включає всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Найбільш поширеними у сучасному суспільстві вважають трудову та сексуальну експлуатацію. У трудову експлуатацію потрапляють як чоловіки і жінки, так і діти. Чоловіків зазвичай використовують на важких роботах: у сільському господарстві, на будівництві та виробництвах. Їх змушують працювати по 16–18 годин на добу, без вихідних, з порушенням техніки безпеки праці. Часто такі особи повністю ізольовані, проживають в антисанітарних умовах, без належного харчування. Жінок використовують як доглядальниць за хворими або літніми людьми, хатніх робітниць, на підприємствах з пошиття одягу тощо.

У процесі трудової експлуатації на початку роботи постраждалим, як правило, обіцяють заробітну плату після виконання певного обсягу або наприкінці певного терміну роботи. Проте коли через певний час вони починають наполягати на виплаті заробітної плати, їм пояснюють, що жодних коштів вони не отримають і мають працювати стільки, скільки хазяїн вважатиме за потрібне. Будь-який спротив жорстоко карається побоями, обмеженням у пересуванні, голодом, залякуваннями. За результатами досліджень і розслідувань відомо багато випадків коли постраждалих б'ють, з них знущуються, на їхньому тілі часто можна побачити опіки від цигарок та рубці від порізів. Експлуататори, завдаючи фізичної шкоди, намагаються морально «зламати» людину, підкорити та примусити виконувати все, що їй накажуть⁶.

Сексуальна експлуатація є найприбутковішою для торговців людьми і при цьому має найважчі фізичні та психічні наслідки для постраждалих осіб через постійне фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яким вони піддаються. Постраждалих експлуатують у різноманітних місцях: будинках розпусти, вуличній проституції, масажних салонах, приватних будинках і квартирах або в агентствах дівчат за викликом.

Нерідко постраждали від торгівлі людьми піддаються змішаній експлуатації – зазвичай трудовій та сексуальній, однак можуть траплятися й інші комбінації.

Упродовж усього процесу торгівлі людьми, і особливо на стадії експлуатації, жертва ризикує бути втягненою у протиправну діяльність. Експлуатація може включати примушування до крадіжок, виробництва та транспортування наркотичних засобів, провозу контрабанди, здійснення інших правопорушень. Експерти стверджують, що щороку відбувається кілька тисяч нелегальних трансплантацій нирок від живих сторонніх донорів. Деякі з них отримані внаслідок торгівлі людьми⁷.

Нова для України група ризику – вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи (ВПО) із зони конфлікту. Станом на лютий 2015 р. за даними ООН в Україні нараховувалося понад 1 млн. ВПО, а на 19 січня 2017 р., підрозділами соціального захисту населення обласних та Київської міської держадміністрацій взято на облік 1 млн 648 тис. 852 переселенців, або 1 млн 327 тис. 687 сімей з Донбасу та Криму⁸. Через невизначеність щодо перспектив подальшого влаштування, побутові складнощі та брак ресурсів (зокрема, фінансових), такі люди є особливо вразливими та схильними до прийняття сумнівних пропозицій вербуваль-

ників. До того ж збройні конфлікти завжди створювали додаткові умови для збільшення кількості порушень прав людей. У цей час жертвами торгівлі людьми стають як ВПО, так і громадяни України з інших областей, оскільки через загострення економічної кризи на території усїєї держави вони змушені шукати альтернативні шляхи заробітку. До нових тенденцій можна також віднести торгівлю людьми терористичними елементами на територіях Донецької та Луганської областей.

В таких умовах поширеною стала схема торгівлі чоловіками, які внаслідок використання до них обману стають наркокур'єрами на території Російської Федерації⁹. Особливістю такої форми торгівлі людьми є використання політичного маніпулювання, що надає винним додаткових інструментів та засобів використовувати інформацію на свою користь. Наприклад, правоохоронні органи Російської Федерації свою причетність до злочинів заперечують та «джерелом» вербування вважають саме українську сторону та навіть наголошують на відмові українських правоохоронців від взаємодії для загальної боротьби із проявами злочину на різних стадіях. Висуваються версії стосовно того, чи є зв'язок між кількістю трудових мігрантів та позитивною динамікою викриття наркокартелів в Росії, чи можуть у подальшому особи, що стали жертвами, бути «людським ресурсом» для участі у війні¹⁰.

В результаті дослідження необхідно виокремити наступні етапи торгівлі у цих конкретних випадках. «Приманкою» для вербування осіб є пропозиція працювати кур'єром чи експедитором на території Російської Федерації з обіцянкою великих грошей. При цьому, на початковому етапі залучення конкретизація виконуваної роботи як така відсутня, особі видається певна сума грошей, квиток на дорогу, особистий телефон. На перший погляд, все легально. Але подальший розвиток подій виглядає таким чином: телефон, що надається для спілкування, контролюється, нерідко у особи вилучається паспорт, при отриманні першої «посилки», яку необхідно доставити, її змістом виявляються наркотичні речовини, а за спробу втечі або зв'язку із родичами для порятунку до особи застосовуються погрози різного характеру і фізичні знущання. Усі вищенаведені ознаки безпосередньо сигналізують про те, що особа стала жертвою трудової експлуатації, що є однією з форм торгівлі людьми. Типово такі дії вчиняються організованими злочинними угрупованнями, учасники яких полюють на чоловіків 20–35 років¹¹.

Ефективне запобігання торгівлі людьми ускладнює ціла низька проблем, серед яких: визначення кримінально-процесуального статусу жертви торгівлі людьми (як особу, що за російським законодавством засуджено за злочин у сфері обігу наркотичних засобів, визнати потерпілою від торгівлі людьми в Україні?); недовіра населення до правоохоронних органів; різниця між офіційними показниками кількості жертв злочину та реально існуючими постраждалими, що підтверджується поодинокими зверненнями членів сім'ї та близьких родичів зниклої особи, відображає дійсну картину того, що відбувається. Тобто, злочин характеризується високим показником латентності. До того ж існуючий військовий конфлікт значно ускладнює можливість співпраці між правоохоронними органами двох країн.

Жертви торгівлі людьми після повернення до нормального життя ще довго відчувають наслідки експлуатації: проблеми зі здоров'ям (депресії, загострення хронічних захворювань, порушення сну, пам'яті, статеві хвороби); психічні проблеми (низька самооцінка, підвищена збудливість або ж апатія, суїцидні схильності, нарко/алкозалежність); проблеми емоційної сфери (страх, почуття самотності, вини, суму, безпорадності).

На загальносоціальному рівні серед заходів запобігання торгівлі людьми можемо виокремити наступні: формування та реалізація ефективної соціальної політики, зменшення рівня безробіття, урегулювання міграційних процесів, зростання стандартів життя людей, підвищення рівня обізнаності серед населення і особливо серед груп ризику про механізм перетворення на жертву торгівлі людьми (проведення загальнонаціональних інформаційних кампаній, висвітлення у ЗМІ проблеми торгівлі людьми), гарантія безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми, виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, притягнення до відповідальності осіб, причетних до торгівлі людьми, посилення прикордонного контролю, інформування громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми (статті 9–12 Закону України «Про протидію торгівлі людьми»).

Спеціальний рівень запобігання передбачено статтею 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», де визначено, що суб'єктами протидії торгівлі людьми є: Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України та заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Також зазначається, що у здійсненні заходів, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни. Стаття 13 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» встановлює національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми. Основним суб'єктом у системі запобігання торгівлі людьми є Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (у складі кримінальної поліції).

На індивідуальному рівні доцільним є корегуючий вплив на поведінку груп ризику, особливо членів багатодітних родин та малозабезпечених сімей, одиноких матерів, людей з особливими потребами, самотніх людей похилого віку, жертв насильства в сім'ї, сиріт, дітей, що позбавлені опіки та піклування, «дітей вулиці», безробітних працездатного віку і безпритульних, осіб, які займаються модельною діяльністю і осіб, які займаються проституцією. Позитивно себе зарекомендували індивідуальні і колективні бесіди з такими особами, надання порад щодо можливостей і порядку офіційного працевлаштування за кордоном, поводження із особистими документами, процедури перетину державного кордону, попередження їх про можливий меха-

нізм залучення у торгівлю людьми та наслідки від цього злочину. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» за № 417 від 23.05.2012 р. визначає процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми (додаток 1, 2, 3 до Порядку).

Актуальним завданням для протидії торгівлі людьми в умовах гібридної війни залишається участь у міжнародних програмах захисту постраждалих від торгівлі людьми, звернення безпосередньо осіб, що постраждали, або їх родичів чи близьких осіб до консульських та дипломатичних установ, активізація з боку правоохоронних органів стосовно викриття шляхів залучення та пошуку потенційних жертв, інформування населення про існуючу небезпеку та підтримка з боку громадського сектора.

¹ Головкін Б. М. Громадська думка щодо торгівлі людьми: криминологічний погляд на проблему / Б. М. Головкін, В. С. Батиргарєєва // Право України. – 2003. – № 7. – С. 34–38. – С. 36.

² Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2017. – 308 с. – С. 237–245.

³ Сметаніна Н. В. Сучасний стан запобігання торгівлі людьми в Україні / Н. В. Сметаніна // Юридична осінь 2017 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів (Харків, 15 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2017. – С. 190–194. – С. 191.

⁴ Раковська Ю. В. Особливості експлуатації чоловіків у рамках торгівлі людьми / Ю. В. Раковська // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Випуск 64. – С. 563–570. – С. 564.

⁵ Дручек О. В. Торгівля людьми та проблеми протидії їй в Україні / О. В. Дручек // Порівняльно-аналітичне право : електрон. фах. наук. вид. – 2014. – № 3. – С. 154–157. – С. 155. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3_2014/42.pdf – Заголовок з екрана.

⁶ Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2017. – 308 с. – С. 237–245.

⁷ Головкін Б. М. Торгівля органами людини: українські реалії / Б. М. Головкін // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 27. – С. 21–26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/05/holovkin_27.pdf

⁸ Скільки сьогодні в Україні зареєстровано переселенців з Донбасу і Криму: інформація по регіонах : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/statji/skilky-sohodni-v-ukraini-zareiestrovano-pereselentsiv-z-donbasu-ta-krymu-informatsiia-po-rehionakh-369259.html>

⁹ «Ла–Страда»: переселенці та «атовці» – серед вразливих груп у схемах торгівлі людьми : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/28697325.html>

¹⁰ В Росії через наркомафію пропадають українці : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/articles/v-rosiji-cherez-narkomafiju-propadayut-ukrajintsi/>; «Справа українських кур'єрів» у Росії та «справа вербувальників» у Києві: що відбувається та чого очікувати : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/articles/sprava-ukrajinskyh-kur-jeriv-u-rosiji-ta-sprava-verbuvalnykiv-u-kyjevi-scho-vidbuvajetsya-ta-choho-ochikuvaty/>

¹¹ Фігурантів справи «вербування у наркокур'єри» в Росію захищає адвокат Насірова – правозахисниця : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/28596057.html>

Резюме

Сметаніна Н. В., Мангарова Є. С. Криминологічна характеристика злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми в умовах гібридної війни.

У статті досліджено загальні криминологічні ознаки торгівлі людьми, а саме віктимність особи, стадії та форми торгівлі людьми, шляхи запобігання. Висвітлено актуальність проблеми особливої торгівлі людьми, відповідно до якої відбувається залучення чоловіків шляхом введення в оману в якості кур'єрів для перевезення наркотичних речовин, що ускладнено наявністю політичного аспекту.

Ключові слова: торгівля людьми, трудова експлуатація, вербування, гібридна війна, наркотрафік, політичний вплив на стан злочинності.

Резюме

Сметаніна Н. В., Мангарова Є. С. Криминологическая характеристика преступлений, связанных с торговлей людьми в условиях гибридной войны.

В статье исследованы общие криминологические признаки торговли людьми, а именно виктимность лица, стадии и формы торговли людьми, пути предотвращения. Освещена актуальность проблемы особой торговли людьми, в соответствии с которой происходит привлечение мужчин путем введения в заблуждение в качестве курьеров для перевозки наркотических веществ, с наличием политического аспекта.

Ключевые слова: торговля людьми, трудовая эксплуатация, вербовка, гибридная война, наркотрафик, политическое влияние на состояние преступности.

Summary

Smetanina N. V., Managarova E. S. Criminological characteristics of crimes of human trafficking in a hybrid war.

The article examines the general criminological factors of human trafficking, namely the victim's character, stages and forms of human trafficking, ways of preventing. The relevance of the problem of special trafficking in human beings is highlighted, according to which there is involvement of men by misleading them as couriers for the transport of drugs complicated with a political aspect.

Key words: human trafficking, labor exploitation, recruitment, hybrid war, drug trafficking, political influence on crime.